

הלכה א

נשים ועבדים (בדפוסים נוסף: וקטנים) **פטורים מתלמוד תורה, אבל קמן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר נם, ואין האשה חייבת ללמד את בנה, שכל החייב ללמוד חייב ללמד.**

הרי דאין נשים בכלל הקרא ד"ולמדתם אותם את בניכם" לחייב האב ללמד את בתו, ואין נשים בכלל הקרא ד"ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" לחייב נשים ללמד את עצמן. אם כן שני דינים כלולים בדברי הרמב"ם "נשים פטורים מתלמוד תורה": (א) פטור האב מללמד את בתו, (ב) פטור הבת מללמד את עצמה.

ולפי זה יש להבין תיבת "אבל" דכתב הרמב"ם לגבי חיוב האב ללמד את בנו הקטן. דלעיל כתב: "קטנים פטורים מתלמוד תורה", היינו דפטור הבן מללמד את עצמו. וסד"א דקטנים דומיא דנשים וכשם שהפטור בנשים כולל שני דינים כך הפטור בקטנים כולל שני דינים, וכשם שהקטן פטור מללמד את עצמו כך גם אביו פטור מללמדו. קמ"ל דשאני קטנים מנשים דהאב חייב ללמד את בנו הקטן אע"ג דהקטן עצמו פטור מללמד את עצמו, דילפינן מקרא ד"ולמדתם אותם את בניכם" דהאב חייב ללמד את בנו הקטן משא"כ בבתו פטור האב מדכתיב "בניכם - ולא בנותיכם".

והנה הקשו המפרשים מנין לקטנים שפטורים מללמד את עצמם,

פרק א הלכה א נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה, אבל קמן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר נם. יש לבאר כוונת התיבה "אבל" שכתב הרמב"ם "אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה". ויתבאר בהמשך.

בענין פטור נשים מתלמוד תורה כתב הכסף משנה וז"ל, פרק קמא דקידושין (כט): אמרינן דאין אדם חייב ללמד את בתו תורה מדכתיב ולמדתם אותם את בניכם ולא את בנותיכם, עכ"ל. הרי דפטור האב מללמד את בתו תורה משום מיעוטא דקרא בניכם ולא את בנותיכם, דהאב חייב ללמד את בניו ולא בנותיו.

ובהמשך דבריו מביא הכסף משנה דאין הבת חייבת ללמד את עצמה דילפינן היקש בין חיוב אחרים ללמדו לבין חיוב האדם ללמד את עצמו. וז"ל, ואמרינן תו בפרק קמא דקדושין (שם) דמדכתיב ולמדתם אותם את בניכם וכתיב בדוכתא אחרינא ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם ילפינן שכל שהאחרים מצווים ללמדו מצווה ללמד את עצמו וכל שאין אחרים מצווין ללמדו אינו מצווה ללמד עצמו, עכ"ל.

דהרי ילפינן מקרא ד"ולמדתם אותם את בניכם" דהאב חייב ללמד את בנו אפילו קטן ואם כן היה לנו לומר דהקטן יתחייב ללמד את עצמו דהרי לא למדנו פטור נשים ללמד את עצמן אלא ממאי דפטור האב מללמדה דכל שאין אחרים מצווין ללמדו אינו מצווה ללמד עצמו.

כתב בספר "בארות המים" [רבי יצחק בן אליהו אבן-שאנגין דילפינן פטור קטנים ללמד את עצמם ממיעוטא דקרא דכתיב ולמדתם אותם את בניכם דהתורה הטילה חיוב דוקא על האב ללמד את הקטן מכלל דהקטן אינו חייב ללמד את עצמו. ונראה לבאר כוונת דבריו, דהחיוב ללמד את עצמו ילפינן מקרא ד"ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם", ומשמע דזה חיוב כללי בין בגדול ובין בקטן. אלא דקרא ד"ולמדתם אותם את בניכם" משמע דהחיוב מוטל על האב דוקא ולא על הבן. ולהכי אמרינן דהחיוב ללמד את עצמו הוא דוקא בגדול, דדוקא בגדול איירי קרא ד"ושמרתם לעשותם" כיון דהוא חייב בשמירת המעשים. ולגבי קטן ילפינן מקרא ד"ולמדתם אותם את בניכם" לחייב את האב, ד"בניכם" בקרא משמע אפילו בקטן, וקרא ד"ולמדתם" ממעט את הקטן מהחיוב ללמד את עצמו.

אולם אף בספר "משנה כסף" [רבי חיים דוד בן ברוך שירירון] הקשה מנין לקטן דפטור מהמצוה ללמד את עצמו, ותירץ דלא מצינו בשום מצוה מן המצוות חיוב לקטן.

ונראה דחילוק גדול בין הני תרי שיטות, דאי נימא דקטן פטור מללמד את עצמו משום מיעוטא דקרא ד"ולמדתם אותם את בניכם" דהתורה חייבה את האב ללמד את בנו הקטן מכלל דהבן עצמו פטור מללמד את עצמו, הרי דפטור קטן כתוב בפרשת תלמוד תורה והוא דין מדיני מצות תלמוד תורה, וממיעוט זה ילפינן דקטן לא נכלל בקרא ד"ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" לחייבו ללמד את עצמו. משא"כ אי נימא דקטן פטור משום דלאו בר חיובא הוא במצוות הרי אין זה דין מדיני תלמוד תורה ואדרבה היה לנו לומר דכשם שהאב חייב ללמד את הקטן כן הקטן חייב ללמד את עצמו, ולא נפטר הקטן אלא מחמת הפטור הכללי הנוהג בכל המצוות.

והנה כתב הרמב"ם להלן (הלכה ב): מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אע"פ שאינן בניו שנאמר ושננתם לבניך, עכ"ל. ויש להסתפק בחיוב אחרים ללמד בן חבירו האם חייב ללמד אפילו בן חבירו או דוקא גדול. וכתב ה"משנה כסף" לדייק מלשון הרמב"ם בהלכה א': אבל קטן **אביו** חייב ללמדו תורה, משמע דוקא אביו חייב ללמד את בנו הקטן הא אחרים אין חייבים ללמדו.

ונראה דאין דיוקו מוכרח, דאין כוונת הרמב"ם "אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה" לאפוקי אחרים דאח"כ אף אחרים חייבים ללמדו דמאי שנא אביו מקרא ד"ולמדתם אותם את בניכם"

ומאי שנא אחרים מקרא ד'ושננתם לבניך' דבתרוייהו "בניך" סתמא כתיב לא שנא גדול לא שנא קטן. אלא דהרמב"ם בהלכה א' לא איירי בחיוב אחרים כלל, דלא קבע חיוב זה עד הלכה ב', וכוונת הרמב"ם הכא בהלכה א' ללמדנו דאין דין הקטן כדין האשה, דדוקא בבתו אמרינן דכשם שהיא פטורה מללמד את עצמה כך אביה פטור מללמדה, משא"כ בבנו אע"ג דהבן הקטן אינו מחוייב ללמד את עצמו כמו שכתב הרמב"ם בתחילת הלכה א', מכל מקום אביו חייב ללמדו. והוא הדין לגבי חיוב אחרים דקבעו להלן בהלכה ב' דאחרים חייבים ללמד בן חבירו אפילו קטן דומיא דאביו.

ונראה דספק זה אי אחרים חייבים ללמד אפילו בן חבירו קטן תלוי בשתי הבנות בתיבת "כל" שבהלכה ב': "מצוה על כל חכם וכו' ללמד את כל התלמידים" נדמה בא הרמב"ם לרבוויי בתוספת התיבה "כל" דהיה יכול להשמיט תיבה זו ולכתוב "מצוה ללמד את התלמידים אע"פ שאינן בניו", ודיו בכך. דיש לפרש "כל" בשני אופנים: א) כל התלמידים אפילו הקטנים, וקמ"ל הרמב"ם דכשם שאביו חייב ללמד את בנו אפילו קטן - אע"ג דאין הבן מחוייב ללמד את עצמו - הוא הדין אחרים חייבים ללמד את בן חבירו קטן, שהתלמיד אצל רבו חשיבי כבנו נוכחן שאין אביו יכול ללמדו, א"נ דאביו למדו תורה שבכתב ומצוה על החכם ללמדו תושבע"פ ואיתא באבות (פרק ה

משנה כא): בן עשר למשנה; ב) כל התלמידים אפילו אינם הגונים, כסתם מתניתין באבות (פרק א משנה א) העמידו תלמידים הרבה, לאפוקי מרבן גמליאל (ברכות כח): כל תלמיד שאין תוכו כברו לא יכנס לבית המדרש, וכן לאפוקי מרבי זירא אמר רב (חולין קלג): כל השונה לתלמיד שאינו הגון כזורק אבן למרקוליס [עיי' בספר המאיר לארץ (פרק א, הלכה ב)]. ולפי פירוש זה יש מקום לומר דאחרים פטורים מללמד את הקטן דלימוד הקטן הוי מצות האב בלבד.

וביסוד הספק אי נצטוו אחרים ללמד אפילו בן חבירו הקטן נראה לומר דתלוי בגדר פטור הקטן ממצות תלמוד תורה ללמד את עצמו. דאי נימא דקטן נתמעט מפרשת תלמוד תורה מקרא ד'ולמדתם אותם את בניכם' ויסוד פטורו הוא מיעוט מסויים ממצות תלמוד תורה (כדעת הבארות המים), אזי יש לנו לומר דאחרים פטורים מללמדו. וטעמא דמילתא דכיון דנתמעט הקטן ממצות תלמוד תורה, אמרינן כשם שנתמעט מללמד את עצמו כך נתמעט גם אחרים מללמדו. והא דכתיב "ושננתם" לחייב אחרים ללמדו, בבן גדול קמיירי [דכיון דנתגדל הבן חזר הוא להיות נכלל בפרשת תלמוד תורה ויש לחייב אחרים ללמדו]. אולם לגבי אביו ילפינן מקרא ד'ולמדתם' לחייב את האב אפילו בבנו הקטן. דחיובא דאב חיוב מיוחד בפני עצמו הוי. דהתורה פטרה את הקטן ממצות תלמוד תורה והטילה חיובא דתלמוד תורה דבן על האב.

אחרים לא אמרינן דכיון דנתחייב האב מכלל דאחרים פטורים אלא אדרבה דין אחרים כדין האב, ונכלל הקטן בקרא ד"ושננתם לבניך" לחייב אחרים ללמדו. וכן באשה אלמלא מיעוטא ד"בניכם - ולא בנותיכם" הוה אמינא דאביה ואחרים חייבים ללמדה והיא חייבת ללמד את עצמה, דחייב האב הוי גילוי מילתא על כל שאר חיובי תלמוד תורה. וכן הוא בבן קטן דחייבא דאב הוי גילוי מילתא על כל שאר חיובי תלמוד תורה, רק דהקטן עצמו פטור משום דמופקע הוא מחיובי כל מצוות התורה. [נדיסוד מצות תלמוד תורה הוא התורה עצמה, שתהא התורה נלמדת, ומצוה זו מחייבת אף את הקטן, רק דאיכא פטור גברא בתורת פטור כללי של קטן. וכיון דהתורה עצמה מחייבת אף את הקטן לכן אחרים מצווים ללמדו.]

ולפי זה אע"ג דלא רמיא חיובא על הבן ללמד את עצמו, מכל מקום אחרים מצווים ללמדו, דאחרים דומיא דאביו, ד"בניך" בתרווייהו כתיב, ו"בניך" סתמא היינו אפילו קטנים בין באביו בין באחרים, דכולה חדא חיובא נינהו ללמד את הבנים תורה נרק דעל האב איכא דין קדימה להקדים בנן. והכי נמי משמע מהא דהקשה הרמב"ם (סוף הלכה ב): אם כן למה נצטוו על בנו וכו', וקשה דאי נימא אחרים פטורים ללמד את בן חבירו הקטן, אם כן היה לו לתרץ דמצות "ולמדתם" מחדשת חובת האב ללמד את בנו הקטן משא"כ במצות אחרים ללמד את בן חבירו ליכא חיובא בבן קטן. ומדלא תירץ הכי שמע מינה

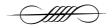
ואם תאמר אמאי לא נפרש "בניך" בקרא ד"ושננתם" דומיא ד"בניכם" בקרא ד"ולמדתם" ונימא דריבתה תורה אחרים ללמד את כל בן חבירו אפילו קטן כשם שריבתה התורה את האב ללמד אפילו בנו הקטן, ואם כן קטן בין אביו ובין אחרים חייבים ללמדו. ויש לומר כיון דאיכא מיעוטא דקרא להוציא את הקטן מכלל מצות תלמוד תורה, בעינן סברא לרבותו ולהכניסו לכלל המצוה. באחרים קרא ד"בניך" בתלמידים קמייירי דכך למדו מפי השמועה. והסברא אומרת דתלמידים היינו גדולים שנכנסו לכלל מצות תלמוד תורה. ואין לנו לומר בבן חבירו דהפקידה תורה את הקטן ברשות אחר. משא"כ בבן אצל אביו הסברא אומרת דכשם שהפקידה תורה שאר מצוות הבן הקטן ביד אביו, כגון מילתו ופדיונו, כך הפקידה תלמוד תורה דבן הקטן ביד אביו, וממילא יש לנו לפרש קרא ד"בניכם" כפשטיה לומר דאף בנו הקטן בכלל.

משא"כ לדעת ה"משנה כסף" אין כאן מיעוטא דקרא ד"ולמדתם" אותם את בניכם" לחייב את האב ולהוציא את הבן, אלא אדרבה גילוי מילתא בעלמא הוי להכניס את הקטן לכלל כל חיובי תלמוד תורה דקטן בכלל מצות תלמוד תורה, בין ללמד את עצמו ובין להתלמד על ידי אחרים, ולא נפטר הקטן מללמד את עצמו אלא מחמת דין כללי דקטן פטור מכל המצוות דלאו בר חיובא הוא במצוה מן המצוות ולא נתמעט מפרשת תלמוד תורה. ולגבי

דאף אחרים מצווים ללמד בן חבירו הקטן.

[מה שכתב כאן ה"משנה כסף" דכל מי שפטור מללמד את עצמו אין אחרים מצווים ללמדו ובין האב ובין אחרים פטורים ללמד את הקטן והאי דכתב הרמב"ם האב חייב ללמד את בנו הקטן היינו מדרבנן בלבד ומשום חינוך, לענ"ד

לא נראים הדברים כלל בלשון הרמב"ם שכתב: אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם, הרי להדיא דחיובא דאב דאורייתא נינהו. וכתבנו בזה להלן בסוף הלכה א' עמוד ?? ובהלכה ו' עמוד ?? ד"ה וז"ל הארבעה.]

פרק א הלכה א נשים ועבדים פטורים מתלמוד תורה, אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם, ואין האשה חייבת ללמד את בנה שכל החייב ללמוד חייב ללמד. הקשו המפרשים כמה קושיות על לשון הרמב"ם בריש הלכות תלמוד תורה.

(א) אמאי פתח הרמב"ם בפטורים ממצות תלמוד תורה, ודלא כמנהגו בשאר מקומות דפותח באלו המחוייבים באותה מצוה (ועיין מה שכתבנו להלן בעמוד כד).

(ב) עוד קשה אמאי השמיט הרמב"ם עיקר החיוב ללמוד תורה ולא קבע בריש דבריו הכא אלא החיוב על אחרים ללמד תורה (וכבר הערנו על כך לעיל עמוד ?? דבספר המצות קבע הרמב"ם המצוה ללמוד תורה ויליף ליה מקרא ד"ושננתם" והכא השמיטו). דבהלכה א' קבע חיוב האב ללמד את בנו ובהמשך דבריו בהלכה ב' קבע חיוב אבי האב ללמד את בן בנו וחיוב החכם ללמד את בן חבירו, ועיקר חיוב "ללמוד" תורה השמיט לגמרי, ואמאי. ואף חיוב הבן ללמד את עצמו היכא דלא למדו

אביו לא קבע הרמב"ם בריש דבריו אלא כתבו להלן בהלכה ג' ד"חייב ללמד את עצמו", הרי לא נקט לשון חיוב "ללמוד" תורה אלא "ללמד", וצריך ביאור. נומה שכתב הרמב"ם להלן הלכה ח': "כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה", משמע מהמשך לשון הרמב"ם שם דאין כוונתו לחובת האדם "ללמוד" תורה אלא לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, עי"ש. [ועיין מה שכתבנו בזה להלן עמוד ?? בשם מ"ר, וכאן נקטנו דרך אחרת בהבנת הרמב"ם.]

(ג) לגירסת כתבי היד הרמב"ם כתב "נשים ועבדים פטורים מתלמוד תורה" והשמיט קטנים" (ובדפוסים נוסף: וקטנים), וקשה, אמאי השמיט קטנים ודרכו לנקוט בכל מקום "נשים ועבדים וקטנים פטורים" (עיין הלכות קריאת שמע פרק ד הלכה א: נשים ועבדים וקטנים פטורים מקריאת שמע; הלכות ציצית פרק ג הלכה ט: נשים ועבדים וקטנים פטורים מן הציצית; הלכות סוכה פרק ו הלכה א: נשים ועבדים וקטנים פטורים מן הסוכה; וכו'). והבאנו לעיל (עמוד ו) בשם "בארות המים" דהא דקטנים